

TURYSTYKA SPOŁECZNA W POLSCE

MONOGRAFIA NAUKOWA
PRZEWODNIK DOBRYCH PRAKTYK



Turystyka społeczna w Polsce

Turystyka społeczna w Polsce

Monografia naukowa

pod redakcją Andrzeja Stasiaka

Przewodnik dobrych praktyk

Kraków – Świdnica 2021

Redakcja naukowa
ANDRZEJ STASIAK

Recenzenci monografii:
PIOTR OLEŚNIEWICZ
DANIEL PUCIATO

Redakcja techniczna i skład
ROMAN ZADORA

Okładka
NATALIA FIGIEL

© COPYRIGHT BY AUTHORS & COTG PTTK KRAKÓW & FUNDACJA SYMBIOZA



Ministerstwo
Rozwoju i Technologii

Publikację wydano w ramach dofinansowania zadania publicznego ze środków Ministerstwa Rozwoju, Pracy i Technologii zgodnie z zawartą Umową nr III/27/P/63003/2810/21/DT pomiędzy ww. ministerstwem a Fundacją Symbioza

Kraków – Świdnica
Grudzień 2021

ISBN 978-83-963906-1-5

Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze
Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK
Oficyna Wydawnicza „Wierchy”
31-010 Kraków, ul. Jagiellońska 6
www.cotg.pttk.pl

Spis treści

Wprowadzenie (<i>Andrzej Stasiak</i>)	7
1. Turystyka społeczna – ramy teoretyczne	
1.1. Turystyka społeczna: geneza i istota (<i>Armin Mikos von Rohrscheidt</i>)	13
1.2. Uczestnicy, formy i kierunki rozwoju współczesnej turystyki społecznej (<i>Armin Mikos von Rohrscheidt</i>)	31
1.3. Turystyka społeczna w badaniach naukowych (<i>Karolina Korbiel, Iwona Dominek</i>)	63
2. Ekonomia społeczna w turystyce	
2.1. Gospodarczy wymiar turystyki społecznej (<i>Sylwia Osojca-Kozłowska</i>)	83
2.2. Rola podmiotów ekonomii społecznej jako kreatorów popytu i podaży na rynku turystycznym na wybranych przykładach (<i>Agnieszka Nowak</i>)	115
3. Podróże grup defaworyzowanych	
3.1. Oferta dla seniorów w kontekście turystyki społecznej – istota i zróżnicowanie (<i>Piotr Kociszewski</i>)	135
3.2. Bariery rozwoju turystyki osób niepełnosprawnych na Dolnym Śląsku w świetle wyników badań ankietowych (<i>Katarzyna Trybuś</i>)	165
3.3. Turystyka szkolna klas IV–VIII w opinii nauczycieli – bariery i korzyści (<i>Iwona Dominek, Karolina Korbiel</i>) . . .	181
4. Udostępnianie przestrzeni dla turystyki	
4.1. Szlaki turystyczne jako ważny element infrastruktury służącej uprawianiu turystyki (<i>Jerzy Kapłon</i>)	205
4.2. Wnioski z kontroli NIK na Wschodnim Szlaku Rowerowym Green Velo w kontekście rozwoju turystyki społecznej (<i>Urszula Dziedzic, Andrzej Trojanowski</i>) . . .	233

5. Otoczenie turystyki społecznej

5.1. Związki terroryzmu z ruchem turystycznym – implikacje dla turystyki społecznej (<i>Waldemar Zubrzycki</i>) .	255
5.2. Rola technologii cyfrowych w procesie rozwoju turystyki społecznej (<i>Piotr Zawadzki</i>)	281
5.3. Znaczenie socjoterapii w turystyce zdrowotnej na obszarach wiejskich (<i>Michał Roman, Antoni Roman, Arkadiusz Niedziółka</i>)	295
Spis tabel	316
Spis rysunków	317
Przewodnik dobrych praktyk	319

Wprowadzenie

Turystyka niewątpliwie już sama w sobie jest zjawiskiem społecznym. Z jednej strony pojawia się na pewnym etapie rozwoju cywilizacyjnego społeczeństw, z drugiej zaś sprzyja kontaktom i interakcjom turystów z innymi ludźmi. Pewne jej formy są jednak bardziej społeczne od innych, pełniej (skuteczniej) realizują pożądane społecznie zadania, a nawet są planowo wykorzystywane jako narzędzie osiągnięcia ważnych z punktu widzenia całego społeczeństwa celów (Stasiak, 2010a). Dlatego mówimy o turystyce społecznej.

Mimo długiej, ponad stuletniej historii nie udało się stworzyć jednej, precyzyjnej, powszechnie akceptowanej definicji tego zjawiska. W przeszłości przyjmowano, że są to wyłącznie dotowane formy podróży. Zbiorczo nazywano je turystyką socjalną. B. Włodarczyk (2010, s. 25-26) uznał jednak ten termin już za „przestarzały, nieatrakcyjny, zdewaluowany i mocno zamortyzowany psychologicznie” i zaproponował używanie określenia „turystyka społeczna”, które jest „nośne, modne, akceptowane, budzące pozytywne emocje i zdecydowanie bogatsze znaczeniowo”.

W skład szeroko rozumianej turystyki społecznej (*sensu largo*) wchodzi bowiem trzy zasadnicze zjawiska:

- turystyka społeczna (*sensu stricto*) – utożsamiana z dofinansowanymi wyjazdami,
- przedsiębiorczość (ekonomia) społeczna w turystyce,
- turystyka zawierająca projekty społecznie zaangażowane (Stasiak, 2011a).

Być może niedługo termin „turystyka społeczna” zostanie wyparty przez pojawiające się już od kilku lat w literaturze przedmiotu pojęcie „turystyka inkluzywna”. Obejmuje ono wszystkie „inicjatywy mające na celu włączenie do turystyki grup, które w przeciwnym razie zostałyby z niej wykluczone” (Minnaert, 2014, s. 283).

Problematyczne okazuje się także oddzielenie turystyki komercyjnej od społecznej, gdyż granica między nimi jest nieostra, rozmyta. Możliwe są tu dwa przypadki pośrednie:

- turystyka quasi-społeczna (osoby podróżujące otrzymują wsparcie finansowe, ale intencją darczyńcy nie są cele społeczne, lecz ekonomiczne, np. turystyka motywacyjna),
- turystyka społecznie zaangażowana (wyjazdy organizowane „po kosztach” lub z minimalną marżą) (por. Stasiak, 2011a).

Dyskusja terminologiczna prawdopodobnie trwać będzie jeszcze długo. Widoczne jest to również w tej publikacji – każdy z autorów rozumie pojęcie turystyki społecznej trochę inaczej. Nie rozstrzygając tych dylematów, pozwolono im pozostać przy swoich poglądach.

W 2010 r. podczas prezydencji w Radzie Unii Europejskiej Hiszpania postanowiła rozpropagować na arenie międzynarodowej swoje doświadczenia w zakresie wspierania turystyki społecznej. Sukces programu Europe Senior Tourism sprawił, że o wspieraniu podróżowania marginalizowanych grup społecznych dyskutowano w wielu krajach. Taka debata odbyła się również w Polsce. Na fali zainteresowania tą problematyką odbyły się m.in. dwie konferencje naukowe w Łodzi, których pokłosiem były obszerne monografie (Stasiak, 2010b; Stasiak, 2011b), prezentujące szerokie i wieloaspektowe analizy turystyki społecznej w naszym kraju w pierwszej dekadzie XXI w. Początkowy entuzjazm i śmiałe plany wspierania wypoczynku słabszych warstw społecznych stłumił jednak globalny kryzys gospodarczy oraz inne niekorzystne wydarzenia społeczne i polityczne.

Problematyka turystyki społecznej wraca po dziesięciu latach, w zupełnie odmiennych realiach – wyjątkowej, kryzysowej sytuacji związanej z pandemią COVID-19. Paradoksalnie jednak, mimo ekstremalnych okoliczności udało się zrealizować przynajmniej jedno z zamierzeń, o którym wcześniej jedynie dyskutowano: Polski Bon Turystyczny. Co prawda w 2020 r. była to przede wszystkim forma interwencjonizmu państwowego, mającego na celu ratowanie przedsiębiorstw branży turystycznej zagrożonych upadkiem w wyniku długotrwałego zamknięcia. Ale z drugiej strony bon ten stał się istotnym wsparciem finansowym dla wielu polskich rodzin podejmujących podróże turystyczne (Wawoczny, 2021).

Upływ czasu, odmienna sytuacja społeczno-gospodarcza i polityczna, zarówno w Polsce, jak i na świecie, a także nowe uwarunkowania i bariery sprawiają, że turystyka społeczna staje w obliczu zupełnie nowych wyzwań i problemów.

Znacząco zmieniło się na przykład już samo postrzeganie turystyki społecznej. Coraz częściej wpisuje się ją w nurt i założenia turystyki zrównoważonej, a nawet jeszcze szerzej w politykę (strategię) zrównoważonego rozwoju całego regionu recepcyjnego. Szczególnie podkreśla się fakt, że jest to forma turystyki najlepiej realizująca postulat zapewnienia maksymalnych i sprawiedliwie dzielonych korzyści wszystkim aktorom rynku turystycznego (organizatorom turystyki, turystom oraz gospodarzom – ludności miejscowej) przy jednoczesnym poszanowaniu ich praw oraz zachowaniu równowagi środowiska przyrodniczego. Przestrzeganie zasad dostępności, solidarności i partycypacji w zarządzaniu sprzyja demokratyzacji społeczeństw, realizacji długofalowych programów polityki społecznej (np. opieki społecznej, ochrony zdrowia, edukacji) oraz wzmacnianiu integracji i spójności społecznej. I choć o celach tych wspomniano już dawno, to współcześnie wysuwane są one zdecydowanie na pierwszy plan.

Zmiany dotyczą także bezpośrednich beneficjentów turystyki społecznej. Co prawda nigdy nie ustalono definitywnie, które grupy defaworyzowane w Polsce wymagają wsparcia finansowego od państwa, ale istniał jednak pewien *consensus* (w środowisku naukowym, branży turystycznej i administracji publicznej), że dofinansowaniem należy objąć cztery lub pięć środowisk. Byli to: seniorzy, dzieci i młodzież, rodziny w specjalnej sytuacji, osoby niepełnosprawne, a także przedstawiciele Polonii na Wschodzie (Stasiak, 2010b). Niekiedy do potencjalnych interesariuszy dodawano jeszcze inne grupy społeczne i zawodowe, których realizacja powszechnego prawa do turystyki i wypoczynku z różnych przyczyn mogła być zagrożona, np. emerytów i rencistów, rolników, klientów uzdrowisk. Współcześnie coraz głośniej postuluje się – co jest swoistym *signum temporis* – by do grona adresatów oferty turystyki społecznej zaliczyć także: imigrantów, osoby dyskryminowane ze względu na płeć czy orientację seksualną, więźniów w zakładach karnych oraz osoby opuszczające takie placówki (Olszewski-Strzyżowski, 2021), a nawet tzw. ozdrowieńców, odczuwających długotrwałe skutki zarażenia wirusem COVID-19.

Należy podkreślić, że nie zawsze najlepszym rozwiązaniem jest proste dofinansowywanie wypoczynku osobom, które znalazły się w trudnej sytuacji życiowej. Często większe i trwalsze efekty przynosi stworzenie im możliwości aktywizacji zawodowej, zapracowania na siebie, usamodzielnienia się, pokazania własnej wartości. Takie szanse dają przedsiębiorstwa ekonomii społecznej, również te działające w sektorze turystycznym. W ostatnich dwóch dekadach widoczny jest w Polsce szybki przyrost tego typu podmiotów. Co ciekawe,

przyczyniają się one nie tylko do wzbogacenia i urozmaicenia oferty turystycznej, ale są również czynnikiem generującym dodatkowy popyt na usługi turystyczne.

Dynamicznie zmieniająca się rzeczywistość implikuje konieczność ciągłego poszukiwania informacji ułatwiających rozumienie zachodzących zjawisk. Istotne przy tym jest zarówno podejmowanie badań naukowych nad najbardziej aktualnymi problemami, jak i efektywny transfer wiedzy ze świata nauki do świata praktyki gospodarczej. Nie mniej ważny okazuje się też *benchmarking* – podpatrywanie, adaptowanie i wdrażanie sprawdzonych rozwiązań, wykorzystywanie dobrych pomysłów, by samemu się doskonalić, wzajemne uczenie się od siebie. Oddawana do rąk Czytelników książka ma służyć właśnie tym celom.

Publikacja została podzielona na dwie zasadnicze części: monografię naukową, zawierającą teksty 15 autorów reprezentujących kilkanaście uczelni wyższych z terenu całej Polski oraz przewodnik dobrych praktyk, w którym zaprezentowano 20 różnego rodzaju inicjatyw związanych z rozwojem turystyki społecznej w Polsce.

Monografia składa się z pięciu głównych rozdziałów – bloków tematycznych. W pierwszym z nich nakreślono ramy teoretyczne badanego zjawiska. Na wstępie **Armin Mikos von Rohrscheidt** zaprezentował istotę turystyki społecznej, kryteria jej definiowania oraz krótki rys historyczny z uwzględnieniem wpływu czynników politycznych i społecznych. W kolejnym podrozdziale ten sam autor dokonał charakterystyki szerokiego spektrum współczesnych beneficjentów turystyki społecznej oraz różnorodne formy tego typu podróżowania. Wskazał też główne problemy i wyzwania wiążące się z organizacją turystyki społecznej, a także perspektywy jej rozwoju w najbliższej przyszłości. Swoiste podsumowanie tej części rozważań stanowi opracowanie **Karoliny Korbiel i Iwony Dominek**, w którym dokonano analizy publikacji naukowych poświęconych turystyce społecznej (zindeksowanych w najważniejszych międzynarodowych bazach naukowych: Scopus i Web of Science).

Rozdział drugi poświęcono omówieniu zjawiska ekonomii społecznej w turystyce. **Sylwia Osojca-Kozłowska** skupiła się na gospodarczym wymiarze turystyki społecznej, podkreślając znaczenie tego typu przedsiębiorczości dla lokalnych społeczności. Z kolei **Agnieszka Nowak** podjęła próbę określenia roli podmiotów ekonomii społecznej na rynku, dowodząc, że są one istotnymi kreatorami zarówno podaży, jak i popytu turystycznego.

W rozdziale 3 przedstawiono wyniki badań empirycznych nad podróżami wybranych grup defaworyzowanych. **Piotr Kociszewski**

przeanalizował ofertę biur podróży dla seniorów. Bazując na złożoności potrzeb, oczekiwań, ale i ograniczeń tego typu klientów wskazał kluczowe z ich perspektywy atrybuty pakietów turystycznych. **Katarzyna Trybuś** zajęła się identyfikacją barier utrudniających, a czasami wręcz uniemożliwiających, osobom niepełnosprawnym udział w turystyce. Zaś **Iwona Dominek** wraz z **Karoliną Korbiel** na podstawie wywiadów z nauczycielami ustaliły poznawcze, wychowawcze i zdrowotne korzyści wynikające z realizacji wycieczek szkolnych, a także główne bariery i ograniczenia w organizacji tego typu wyjazdów.

Jednym z najprostszych i najtańszych sposobów zapewniania możliwości realizacji prawa do turystyki dla wszystkich jest odpowiednie zagospodarowanie i nieodpłatne udostępnianie przestrzeni turystycznej. Problemem tym zajął się **Jerzy Kapłon**, szkicując m.in. historię tworzenia sieci szlaków turystycznych na ziemiach polskich. Jego opracowanie zawiera też diagnozę najważniejszych problemów związanych z aktualnym funkcjonowaniem szlaków turystycznych w Polsce i propozycje ich rozwiązania. **Urszula Dziedzic** i **Andrzej Trojanowski** przedstawili wyniki kontroli NIK najdłuższego w naszym kraju szlaku rowerowego. Doświadczenia wynikające z pięcioletniego okresu użytkowania Green Velo mogą okazać się przydatne dla rozwoju turystyki społecznej, zwłaszcza współpracy z podmiotami tzw. trzeciego sektora. Wnioski z kontroli mogą mieć także zastosowanie w przypadku projektowania i realizacji tego typu projektów w przyszłości.

Turystyka rozwija się w określonych realiach polityczno-społeczno-gospodarczych, a na jej rozwój wpływają różnorodne, często nawet bardzo odległe zjawiska. Ostatni, piąty rozdział monografii zawiera więc analizy wybranych elementów otoczenia, które determinują współczesne formy i kształt turystyki społecznej. **Waldemar Zubrzycki** przedstawił związki terroryzmu z ruchem turystycznym i ich implikacje dla turystyki społecznej. **Piotr Zawadzki** podkreślił newralgiczną rolę nowoczesnych technologii we współczesnym podróżowaniu, zaznaczając jednocześnie, że w przypadku turystyki społecznej występują istotne ograniczenia w ich wykorzystaniu, związane ze specyfiką potrzeb, możliwości i oczekiwań każdej z grup beneficjentów. Wreszcie **Michał Roman**, **Antoni Roman** i **Arkadiusz Niedziółka** ukazali stosunkowo nowy, przynajmniej w Polsce, wymiar turystyki społecznej – możliwość realizacji terapii zajęciowej w gospodarstwach agroturystycznych jako formy inkluzji osób wyizolowanych (chorych, niepełnosprawnych, nieradzących sobie w życiu).

Zebrane w monografii teksty ukazują stan turystyki społecznej w Polsce na progu trzeciej dekady XXI w. Prezentują różne punkty

widzenia autorów i wybrane, zgodne z ich naukowymi zainteresowaniami, aspekty tego zjawiska. Z pewnością nie jest to pełny obraz turystyki społecznej w naszym kraju, a tym bardziej jego dogłębna, wielopłaszczyznowa analiza. Do tego konieczne są systematyczne i prowadzone na szeroką skalę badania naukowe. Mam jednak nadzieję, że przedstawione prace spotkają się z życzliwym przyjęciem Czytelników, skłonią do refleksji i zastanowienia, a być może nawet zachęcą do polemiki lub podjęcia własnych projektów badawczych.

Życzę przyjemnej i inspirującej lektury

Andrzej Stasiak

BIBLIOGRAFIA

- Minnaert, L. (2014). Social tourism participation: The role of tourism in experience and uncertainty. *Tourism Management*, 40, 282–289. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2013.07.002>
- Olszewski-Strzyżowski, D.J. (2021). Dostęp do turystyki wykluczonych grup społecznych – próba zbadania zjawiska na wybranych przykładach. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 35 (3), 277–294, doi: <https://doi.org/10.24917/20801653.353.17>
- Stasiak, A. (2010a). Cele i zadania turystyki społecznej – kilka uwag o istocie zjawiska. W: A. Stasiak (red.), *Turystyka społeczna w regionie łódzkim* (s. 37–56). Łódź: WSTH w Łodzi.
- Stasiak, A. (red.) (2010b). *Turystyka społeczna w regionie łódzkim*. Łódź: WSTH w Łodzi.
- Stasiak, A. (2011a). Uwarunkowania i bariery rozwoju turystyki społecznej w Polsce. W: A. Stasiak (red.), *Perspektywy i kierunki rozwoju turystyki społecznej w Polsce* (s. 377–396). Łódź: WSTH w Łodzi.
- Stasiak, A. (red.) (2011b). *Perspektywy i kierunki rozwoju turystyki społecznej w Polsce*, Łódź: WSTH w Łodzi.
- Wawoczny, M. (2021). Bon turystyczny jako forma interwencjonizmu państwowego w pobudzaniu turystyki krajowej w czasie pandemii COVID-19. W: Z. Gródek-Szostak, A. Niemczyk (red.), *Wiedza – gospodarka – społeczeństwo. Współczesne wymiary ryzyka w przedsiębiorstwach i jednostkach samorządu terytorialnego* (s. 97–105), Kraków: Polskie Towarzystwo Inżynierii Rolniczej.
- Włodarczyk, B. (2010). Turystyka społeczna – próba definicji zjawiska. W: A. Stasiak (red.), *Turystyka społeczna w regionie łódzkim* (s. 23–35). Łódź: WSTH w Łodzi.